

BIOLÓGIA

*A NYME SAVARIA EGYETEMI KÖZPONT
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI XXI.
TERMÉSZETTUDOMÁNYOK 16.*

Szombathely, 2016. pp. 203-220.

TÓTH GÁBOR ¹, TOKAI ZITA MÁRIA ²

GYŐR-MÉNFOCSANAK RÉZKORI TEMETKEZÉSEI (EMBERTANI EREDMÉNYEK)

Abstract: Abstract: Copper Age Burial Sites of Győr-Ménfőcsanak – Anthropological Findings. Anthropological studies on the boney remains dug up in 13 Copper Age burial sites near Győr-Ménfőcsanak were carried out by the authors. The number of the known burial sites from that age is rather small in the Western Transdanubian region. Thus, each newfound grave has a great scientific value. The graves studied by the authors do not originate from the same age. 3 of them are dated to the Early Copper Age, the other 10 graves are from the Middle Copper Age.

Keywords: Copper Age, Hungary, Anthropology

1. Bevezetés

A Nyugat-Dunántúl őskorának embertani képe napjainkban még alig ismert. A régészeti feltárásokból származó hiteles csontanyag általában rossz megtartású, töredékes, hiányos. Magányos (bolygatott) sírok, gödrökből előkerült, gyakran másodlagos helyzetű csontmaradványok, vagy éppen hamvasztott sírok csontanyaga az, ami alapján valamennyire képet lehet kapni ezen régészeti korok emberéről (ZOFFMANN 2005a). Ezért is fontos a Győr-Ménfőcsanak–Széles-földek régészeti lelőhely, melyen 2009 és 2011 között Ilon Gábor vezetésével megelőző feltárás folyt közel 28 hektáron, ahol több mint tízezer régészeti jelenség került napvilágra az újkőkortól a középkorig terjedő időszakból.³ E lelőhelyen 13 rézkorra datálható temetkezést is feltártak, s az ezekből előkerült emberi maradványok vizsgálata szolgáltat adatokat a további elemzésekhez.

---

¹ NYME, Savaria Egyetemi Központ, Természettudományi és Műszaki Kar, Biológia Intézet.
9700 Szombathely, Károlyi G. tér 4. E-mail: gabor.toth@nyme.hu

² Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ.
1014 Budapest, Tancsics M. u. 1. E-mail: tokaizita@gmail.com

³ Ezúton is köszönjük **ILON Gábornak** a rézkori anyag közlésre való átengedését.

2. A korai és középső rézkor temetkezési szokásai

A rézkori temetkezési szokások a korábbi időszak hagyományaiban gyökereznek. A lengyeli kultúrkörre, csakúgy, mint a Balaton-Lasinja és a Ludanice kultúrákra a telepeken történő temetkezések a jellemzőek. A sírok magányosan, esetleg kisebb csoportokat alkotva kerülnek elő a házak közötti területről vagy a település objektumaiból. A kora és középső rézkor sírjaira általában a csontvázás temetkezés, azon belül is a zsugorított pózba fektetés a jellemző, ritka a háton fekvő, nyújtott váz. A korszakban a hamvasztásos rítus sem ismeretlen, de aránya meglehetősen alacsony a csontvázással szemben. Sem a sírok tájolása, sem a fektetés iránya nem mutat egységes képet. A sírok irányításának és a vázak elhelyezésének alapját a Dél felé néző arc adta, melynek kiemelkedő jelentősége volt, hiszen emiatt a K–Ny-i tájolás esetében bal oldali, a Ny–K-i esetében pedig jobb oldali fektetés lett.

A lengyeli kultúra elterjedési területének keleti részén nagyobb temető, sírcsoportok ismertek, ezzel szemben a kultúrkör nyugati csoportjában, amely magába foglalja a Nyugat-Dunántúlt is, meglehetősen kevés sír került napvilágra. A Kisalföldön nagyon kevés adatunk van lengyeli temetkezésről. Lébényről Kalicz Nándor közölt négy kerámiát, melyek feltehetőleg sírból származnak, és ezeket a lengyeli kultúra fiatalabb korszakára datálja (*KALICZ* 1969). Lébény–Kaszás-dűlő lelőhelyről Zoffmann Zsuzsanna vizsgált régészetileg publikálatlan lengyeli korú anyagot, melyek 2 férfihoz tartoztak (*ZOFFMANN* 1999).

A közeli Vas megyéből Lengyel III korú sírt két lelőhelyről, Szombathely–Metro áruház–Minerva lakóparkból és Uraiújfalu–Alájáródűlőből ismerünk. A szombathelyi sír egy gyermek vázát – a hosszú csontok alapján 2–3 éves, a fogai alapján 4–5 év körüli – tartalmazta, melynek lábaihoz két edényt, fejéhez és lábához egy-egy kova szilánkot, a mell tájékára pedig kis vörös okkerrögöt helyeztek el (*ILON* 2004a, 2004b, *TÓTH* 2011). Az uraiújfalui temetkezés egy melléklet nélküli, 15-19 év közötti fiatal nőé volt (*MLADONICZKI és mtsai* 2012).

Veszprém megyében Szentgál–Füzi-kút (*REGENYE* 1993-94, 2011), Városlőd–Újmajor (*REGENYE* 2011) és Veszprém–Felszabadulás út, ma Jutasi út (*RACZKY* 1974; *REGENYE* 2006a, 2006b) lelőhelyekről kerültek elő késő lengyeli temetkezések. Utóbbi helyszínről több ütemben összesen 13 sírről van adatunk, közülük 2003-ban Regenye Judit vezette feltáráson 8 sírt bontottak ki (*REGENYE* 2006a, 2006b). A település éppen nem használt részén, az első házsor Ny-i széle és az agyagkitermelő gödrök között, nagyjából egyszerre eltemetett egyének sírjai nem egy nagyobb temetőhöz

tartoztak, hanem egy kis, családi sírcsoport tagjai voltak. A sírok antropológia vizsgálata egy infans I korú gyermeket, 3 férfit – 1 adultus, 1 matusus és 1 matusus-senilis korút –, 3 nőt – 1 adultus és két matusus korút – határozott meg, egy pedig juvenis korú meghatározhatatlan nemű volt. A csontokon tapasztalt kóros elváltozások gyakran jelentkező betegségekre utaltak: egy idős férfinél traumás elváltozás, két idősebb korú férfiaknál pedig ízületi megbetegedés a gerincoszlopon, a tarajos csontkinövés fokozott fizikai terhelésre utal, valamint kis mértékben fogszuvasodás volt észlelhető (KÖHLER 2006).

A következő időszak, a Balaton-Lasinja kultúra idejéből szintén kevés sírt ismerünk (2005-ig összefoglalva lásd ZOFFMANN 2005a), és így antropológiai jellemzőikről szinte semmit sem tudunk. Az eddig napvilágra került sírok jellemzően csontvázak rítusúak, de előfordulnak hamvasztásosak is. Egy-egy magányos sírt említ Kalicz Nándor Nagyvázsöny, Keszthely, Regöly és Pécsbagota lelőhelyekről (KALICZ 1969). Veszprém–Jutasi út lelőhelyen Balaton-Lasinja kultúra idejére keltezhető sírokat is feltártak: 3 (555., 556. és 562. obj.) egymás közvetlen közelében feküdt korábbi gödrökbe ásva, a 4. (280. obj.) tőlük távolabb feküdt, önálló temetkezés (REGENYE 2006).

A kislétföldi térségből eddig mindössze Lébényből ismerünk középső rézkori temetkezéseket: a Kaszás-dűlő lelőhelyen kettő (101. és 125. obj.), a Bille-dombon pedig egy, települési gödörbe temetett, zsugorított csontvázat tártak fel (NÉMETH 1994). Zoffmann Zsuzsanna egy nagyon töredékes Kaszás-dűlői embertani leletről ír (az anyag még publikálatlan), melyet adultus korú nőként határozott meg (ZOFFMANN 1999, 2005a). Ezért is jelentősek a Ménfőcsanakon napvilágra került temetkezések.

A szintén középső rézkori Ludanice kultúra két legjelentősebb szlovákiai lelőhelye, ahol temetkezéseket ismerünk Jelšovce (PAVÚK és BÁTORA 1995) és Branč (LICHARDUS és VLADAR 1964). Míg az előbbin 24, addig az utóbbin 17 sír keltezhető erre a korra.

3. Anyag és módszer

Az embertani vizsgálat a lelőhely rézkori korhasztásos (csontvázak) temetkezéseinek csontmaradványain történt.

A Nyugat-Dunántúlon ebben az időszakban a temetkezések száma meglehetősen alacsony, illetve hiányuk jellemző, így minden újonnan feltárt sír fontos értékkel bír. A Ménfőcsanakon feltárt 13 rézkori sír a települési temetkezések közé tartozik, a település objektumai között vagy azokból kerületek napvilágra, magányosan és kisebb csoportok részeként. Két kis

sírcsoportot tártak itt fel. A kisebb sírcsoport 3 sírből (STR 6011, 6082, 6083) állt, melyek közül kettő gödörben levő hulla (STR 6011, 6083), a harmadik önálló sír (STR 6082). A nagyobb sírcsoporthoz 6 sír (STR 2697, 2700, 2742, 2754, 2837, 3032) tartozott. Ezeken kívül 4 magányosan álló temetkezés (STR 3735, 7770, 9868, 10697) került még napvilágra. A rézkori sírok nem egykorúak. Közülük 3 (STR 7770, 9868, 10697) a korai időszakra, a többi 10 pedig a középső rézkorra datálható.

A nemi és életkori alapadatok becslése és a maradványok vizsgálata *KNUßMANN* (1988), *ÉRY* (1992) és *MOLLESON* (1986) összefoglalója alapján történt. A testmagasság számítása *SJØVOLD* (1990) mindkét nemre, európai rasszkörre kidolgozott módszerével, a hosszúcsontok méretei alapján, a taxonómiai besorolás *LIPTÁK* (1980) módszertani ajánlásai szerint történt.

4. Eredmények

Kora rézkor, Lengyel III.

Három magányos sír csontanyaga. A koponya- és vázcsont méreteket az 1. és 2. táblázat tartalmazza.

Mindhárom kora rézkori sír (STR 7770, 9868, 10697) a feltárt terület keleti részén, magányosan került elő. Ezekbe a sírokba az elhunytat több tárggyal temették el. Az STR 10697-es sírből 2, az STR 9868-os sírből 6 edény látott napvilágot. Itt a sírmellékletként az edények között pohár, tál, csőtálpas tál és fazék fordult elő. Jellemzően felnőttek sírjába temettek több edényt, a gyermekek mellé csak egyet-kettőt tettek. Ez érvényesült a lelőhelyen is, a 6 edényt tartalmazó sírban felnőtt feküdt, míg a másokban gyermek.

Kettő sírből (STR 7770, 9868) került napvilágra kőeszköz. Az egyik csiszolt, a másik pattintott. A csiszolt eszköz egy zöldpalából készült trapéz alakú ékvéső, mely jellemzően férfi sírok kísérő lelete, pl. Veszprém–Jutasi út 5. sír (*REGENYE* 2006). A másik tárgy egy fa foglalatú sarló lehetett, melynek 4 kova pengéje szorosan egymás mellől került elő. A sarló ritka darabnak számít. Általában a pattintott pengék egyesével fordulnak elő, a nagyobb számú pattintott kőeszközök jellemzően férfi sírokból látnak napvilágot, amint ez a ménfőcsanaki esetben is van. Ezek nem pontos korhatározó darabok, a neolitikumban és a rézkorban egyaránt jellemzőek.

Gyöngyökből készült ékszerek elsősorban női és gyermek sírok mellékleteinek számítnak. Az egyetlen ménfőcsanaki sír, melybe gyöngyöket tettek, egy 6–7 éves gyermeké volt (STR 10697). Az 54 szemből álló – 53 mézskő és egy *Spondylus* – nyakláncból különböző

gyöngyöket szedtek össze, eltérő méretűeket és formájúakat. Az újonnan készítettek mellett régebbi, már kopott szemeket is újra felhasználtak. A mészkőgyöngyökre, mint a Spondylusok utánzataira vagy hamisítványokra tekinthetünk. Ez jellemző a kora rézkorban is, amikor a Spondylusok helyét szinte teljesen átveszik a kőgyöngyök. Ez tükröződik a STR 10697-es sír nyakláncában is.

1. táblázat: Fontosabb koponyaméreték
Table 1. Skull measures of major importance

MARTIN No.	Győr-Ménfőcsanak, Lengyel III.	
	Indifferens	
	STR 7770	STR 9868
1.		176
5.		
8.	136	134
9.		95
10.		124
11.	120	(105)
12.	109	(106)
17.		
20.		
40.		
45.		
23.		506
43.		100
46.		
47.		
48.		
51.		
52.		
54.		
55.		
60.		
61.		
62.		
63.		
65.		
66.		
69.		
70.		
71.		
8/1		76,14

A sírmellékletek összetétele alapján a sírokat a kora rézkor idejére, a Lengyel III időszakra keltezzük. Ezt támasztják alá a radiokarbon vizsgálatok eredményei is. A csiszolt kővésős (STR 7770) és a sarlós (STR 9868) sírokból vett minták korának adatai szinte teljesen azonosak, azaz a két elhunytat közel egy időben temethették el. STR 7770: (DeA-1737.1.1.) BP 5568±28, 4450 (62,8%) 4360 cal BC, 4450 (95,4%) 4350 cal BC. STR 9868: (DeA-1743.1.1.) BP 5563±28, 4450 (62,8%) 4360 cal BC, 4460 (95,4%) 4350 cal BC.

2. táblázat: Fontosabb vázcsontmérések
Table 2: Skeletal bone measures of major importance

MARTIN No.	Győr-Ménfőcsanak, Lengyel III.			
	Indifferens			
	STR 7770		STR 9868	
	d.	s.	d.	s.
Clavicula				
1.				
6.	40	38	33	35
Humerus				
1.		317	313	311
2.		313	309	308
4.	62	62	58	58
7.	69	63	64	61
Radius				
1.				245
Ulna				
1.	269	(269)		
Femur				
1.			427	427
2.			426	426
6.			28	27
7.			24	25
9.			31	31
10.			23	24
19.			46	44
20.				75
8.			80	78
Tibia				
10b.				73
Pelvis				
Coti.				34
Inc.				36

A sírok embertani leírása:

STR 7770

Hiányos, töredékes koponya és a váz deréktól felfelé eső csontjai. Postmortem foghiányok, fogkopás: media. Nemi hovatartozása 7 jelleg vizsgálata alapján, súlyozás nélkül nem eldönthető (0,0). Életkora az obliteratio, a fogazat és az ízfelszínek alapján: 30-40 év. Az ovoid pentagonoid koponya norma occipitalisban ék alakú. A fossa canina közepes. A koponyán kóros eltérés nincs. A thoracalis csigolyákon peremképződés. Számított testmagassága 169,3 cm. Taxonomiailag europid (hosszúfejűnek imponáló típus).

STR 9868

Hiányos, töredékes koponya és váz. A 21 vizsgálható fogon caries nincs. Fogkopás: abrasio superficialis II. – media. A bal alsó 8-as az anatómiai helyhiány miatt inplantálódott, postmortem sérülés következtében látszik a fog gyökere (1. kép). Nemi hovatartozása 16 jelleg vizsgálata alapján, súlyozás nélkül nem eldönthető (0,0). Életkora az obliteratio, a humerus, a juvenisek elcsontosodása és a fogazat alapján: 23-30 év. A norma occipitalisban ék alakú koponya homloka meredek, nyakszirtje ívelt. Számított testmagassága 164,7 cm. Koponyaalkata a középhosszú kategóriába tartozik (76,14). Taxonomiailag nem értékelhető maradványok.

1. kép: Fiatal személy inplantálódott bal alsó nyolcas őrlőfogának gyökere (STR 9868)
Picture 1. The implanted radix of the lower left 3rd molar tooth (STR9868)

STR 10697

Hiányos, töredékes koponya és váz. Fogváltás jellemző képe. Lapát alakú metszőfogak. Nemi hovatarozása ebben a fiatal életkorban morfológiai jellegek alapján nem eldönthető. Életkora a fogazat és a csontméretek alapján: 6-7 év.

Középső rézkor, Balaton-Lasinja/Ludanice.

Egy nagyobb sírcsoport (STR 2697, STR 2700, STR 2742, STR 2754, STR 2837, STR 3032), egy magányos sír (STR 3735), és egy kisebb sírcsoport (STR 6011, STR 6082, STR 6083) csontanyaga. A koponya- és vázcsont méreteket a 3. és 4. táblázat tartalmazza.

A rézkori sírok többsége a középső rézkorra datálható. Ebben az időszakban temettek el 10 egyént, közülük 3 és 6 főt egy-egy sírcsoportba, egy egyént pedig magányosan. Ezen sírok meglehetősen szegénynek mondhatók, többségük melléklet nélküli. A magányos sírba (STR 3735) csupán egy fazekat helyeztek. A kisebb sírcsoport sírjai (STR 6011, 6082, 6083) közül csupán egyben találtunk mellékletet, és a nagyobb sírcsoportban (STR 2697, 2700, 2742, 2754, 2837, 3032) eltemetettek mellé sem tettek a túlvilági útra semmit. A STR 6082 sírba elhelyezett bögréhez hasonló díszítésű példányt a ménfőcsanaki telep korábbi feltárásakor is találtak (pl. *EGRY* 1999). A füles kis bögre, csésze és korsó a középső rézkor vezető edényformái.

A lengyeli alapokon kialakult java rézkori kultúrákra a sok hasonlóság jellemző. Különbség abban van, hogy a Kárpát-medencében minél délebbre található, annál több benne a balkáni elem. Míg Budapest környékén az ottani Ludanice kultúra anyagában a Balaton-Lasinjához képest kevesebb, a kislalföldi ludanicei „magterületen” pedig már szinte semmi déli jellegzetesség nem fordul elő a kerámiában (*BÁNFFY* 1994).

A ménfőcsanaki középső rézkori sírok radiokarbon adatai alapján az STR 3735 sír a legkorábbi. Tipológia alapján erre az időszakra tehető a kisebb sírcsoport is. Ezeket követi az STR 3032-es sír és a hozzá tartozó nagyobb sírcsoport. STR 3735: (DeA-1748.1.1.) BP 5315±27, 4240 (62,8%) 4050 cal BC, 4240 (95,4%) 4040 cal BC. STR 3032: (DeA-1740.1.1.) BP 5273±27, 4230 (62,8%) 4000 cal BC, 4240 (95,4%) 3990 cal BC.

3. táblázat: Fontosabb koponyaméreték
 Table 3. Skull measures of major importance

MARTIN No.	Győr-Ménfőcsanak, Balaton-Lásinja/Ludanice	
	Férfi/Male	Nő/Female
	STR 2700	STR 2754
1.	172	
5.	104	
8.	150	
9.	94	
10.	118	
11.	129	
12.	126	
17.	139	
20.	118	
40.	86	
45.	134	
23.	516	
43.	102	
46.	91	
47.	127	
48.	74	
51.	45	
52.	36	
54.	23	25
55.	52	
60.	51	50
61.	56	55
62.	42	43
63.	38	37
65.	117	
66.	99	91
69.	33	25
70.	56	
71.	27	26
8/1	87,21	

4. táblázat: Fontosabb vázcsontmérések
Table 4. Skeletal bone measures of major importance

MARTIN No.	Győr-Ménfőcsanak, Balaton-Lásinja/Ludanice							
	Férfiak/Males				Nő/Female		Indifferens	
	STR 2700		STR 2742		STR 2754		STR 2837	
	d.	s.	d.	s.	d.	s.	d.	s.
Clavicula								
1.	143	143				138		
6.	38	38				27		
Humerus								
1.	298	297				276	303	
2.	293	291				272	299	
4.	64	64	63	62		53	55	
7.	65	63	65	66	53	53	58	
Radius								
1.	241	240			212	212		
Ulna								
1.	261	261			232	233	253	253
Femur								
1.	420	428	418			402		
2.	418	425	415			395		
6.	28	29	26		24	24		
7.	26	28	24		(26)	24		
9.	35	34	33			29		
10.	25	25	24			21		
19.	48	48	45			41		
20.	81	81	75	74	69	68		
8.	85	90	78			72		
Tibia								
1.	334	334	349	351				
1b.	335	336	352	355				
3.			71	71	65			
8a.	40	40	35	37		28		
9a.	22	23	22	22		18		
10b.	82	80	79	75				
Fibula								
1.	327	332		344				
Pelvis								
Pub.		94						
Isch.		102						
Coti.		39			35			
Inc.		32			52			

Sacrum				
2.				
5.	113			
Calcaneus				
1.	78	78	75	

A sírok embertani leírása:

STR 2697

Teljes koponya és váz. Ép fogazat, 8-asok áttörés közben. Alsó metszőkön fogkő. Fogkopás mértéke: sine abrasionem – abrasio superficialis I. Nemi hovatarozása morfológiai jellegek alapján ebben a fiatal életkorban általában nem meghatározható, de a medence és a koponya férfias jellegei alapján (pl. incisura ischiadica maior +2-es értéke) valószínűleg fiatal férfi. Életkora a juvenisek nyitottsága alapján: 15-18 év. Epigenetikus jellegek közül megemlítendő a sutura metopica, az os lambdoidea és az ossa Wormiana. A vázcsontokon előforduló kóros elváltozások: jobb oldali fibulán a bokaízületnél szövődmény nélkül gyógyult sérülésre utaló elváltozás. Koponyaalkata a középhosszú kategóriába tartozik (76,50). Becsült testmagassága 155-160 cm. Taxonomiailag nem besorolható.

STR 2700

Teljes koponya és váz. Intra vitam (két felső metsző fiatal korban) és post mortem foghiányok, caries és radix. Fogkopás: media – profunda compensata. Nemi hovatarozása 23 jelleg alapján, súlyozás nélkül, figyelembe véve a csontok robuszticitását (koponya nőiesebb, váz férfias jellegű): férfi (+0,22). Életkora az obliteratio, a symphysis, a humerus, a fogazat és a bordavégek vizsgálata alapján: 35-45 év. Epigenetikus jellegek közül megemlítendő a koponyán az ossa Wormiana, a vázon pedig a kétoldali foramen olecrani. A norma verticalisban rhomboid, norma occipitalisban bomba alakú, meredek ívű homlokú, planoccipitalis koponya orra morfológiailag keskeny, aperturája anthropin, spina nasalis anterior-a 1-es fokozatú. Alveolaris prognathia nincs, torus palatinus nincs, torus maxillaris nincs, torus mandibularis nincs. A fossa canina közepes. A koponyavarratok előrehaladott csontosodása kórosnak tekinthető – elképzelhető, hogy befolyásolta a koponya alakját illetve méreteit. A vázcsontok közül a calcaneusokon minimális fizikai stress, tibiákon és fibulákon fizikai stress okozta elváltozások. Koponyaalkata az igen rövid kategóriába tartozik (87,21). Számított testmagassága 160 cm. Taxonomiailag a mediterrán típusba sorolható.

STR 2742

Alsó végtagok, borda töredék, lapocka töredék. Ehhez a sírhoz tartozik még az STR 2573 római kori árokból származó több csontmaradék is (borda töredékek, nyaki-, háti- és ágyéki csigolyák, lapocka töredékek, radius és humerus töredékek). Koponya és fogazat nem vizsgálható (nincs). Nemi hovatarozása 2 jelleg alapján, súlyozás nélkül, figyelembe véve a csontok robuszticitását: férfi (+0,5). Életkora a juvenisek záródása és az ízületi felszínek alapján: 20-30 év. Anatómiai variáció a nyaki hármás (négyes?) csigolya töredékén a megkettőződött foramen transversarium. A calcaneuson minimális fizikai stress okozta elváltozások. Jobb oldali bordatöredéken gyógyult törés. A jobb oldali processus mastoideuson, ramus mandibulae, 2-3-as nyakcsigolyán melléklet okozta zöldes patina. Számított testmagassága 160,4 cm. Taxonómiaiailag nem besorolható.

STR 2754

Hiányos és töredékes koponya és váz. Ehhez a sírhoz tartozik az STR 2700 és az STR 2754 közötti szórvány is (csövescsont töredék, lábközépcsont és fibula töredék). Ép fogsor, fogkopás mértéke abrasio superficialis I. Nemi hovatarozása 13 jelleg alapján, súlyozás nélkül, figyelembe véve a csontok gracilitását: nő (-1,31). Életkora az obliteratio, a humerus, a fogazat és a bordavégek alapján: 24-30 év. Morfológiailag mérsékelt curvooccipitalia, az orr keskeny, az apertura anthropin, a spina nasalis anterior 2-es fokozatú. Kisfokú alveolaris prognathia. Torus palatinus nincs, torus maxillaris nincs, torus mandibularis nincs. A fossa canina közepes. A vázon megemlítendő a kétoldali fossa olecrani. Számított testmagassága 151,7 cm. Taxonomiailag valószínűsíthető a mediterrán típusozás.

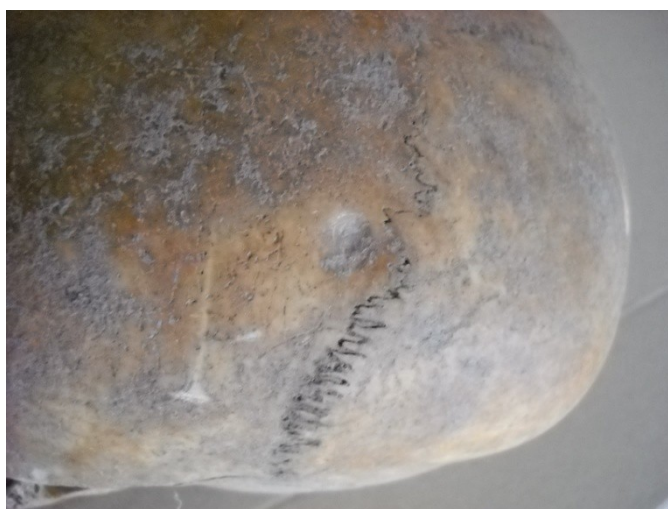
STR 2837

Töredékes és hiányos váz részei (csigolya, borda, medence és felső végtag). Ehhez a sírhoz tartozik az STR 2700 és STR 2837 közötti szórvány is (patella, calcaneus, lábtöcsontok, lábközépcsontok és ujjpercek). Koponya és fogazat nem vizsgálható (nincs). Nemi hovatarozása, a vizsgálható két jelleg alapján, a fiatal életkor miatt nem eldönthető (-1,0). Életkora a juvenisek záródása alapján: 20-23 év. Számított testmagassága 161,2 cm.

STR 3032

Teljes koponya és váz. 100 %. Fogstátusza a fogváltás képét mutatja. Gyökérig kopott tejőrlők. Lapát alakú metszők. Nemi hovatarozása morfológiai jellegek alapján ebben az életkorban nem meghatározható. Életkora a fogazat és a hosszúcsontok méretei alapján: 9-11 év. Koponyán

az os frontale bal oldalán, a sutura frontale előtt, 10 mm átmérőjű, minimális szövődménnyel gyógyult lyukasztott (kapart?) sérülés, amely a belső felszínre nem hatol át. Valószínűsíthetően jelképes trepanáció nyoma (2. kép). Koponyaalkata a középhosszú kategóriába tartozik (78,74).

2. kép: Valószínűleg jelképes trepanáció egy 9-11 éves gyermek homlokcsontján
Picture 2. Presumably symbolic trepanation of the frontal bone of a 9-11-year-old infant

STR 3735

Hiányos, töredékes koponya és váz. Ehhez a sírhoz tartozik az STR 3030-as objektumban, betöltésben, állatsontok között megőrződött humán csontanyag is. Nemi hovatartozása ebben az életkorban morfológiai jellegek alapján nem megállapítható. Életkora hosszúcsontok méretei és a fogazat alapján: 5-7 év. A tejőrlők erősen kopottak.

STR 6011

Ép koponya, bal halántéktáj hiányával. Töredékes váz. Ép fogazat, fogváltás képe. Fogkopás: abrasio superficialis I. Nemi hovatartozása ebben az életkorban morfológiai jellegek alapján nem eldönthető, de gracilis-, nőies megjelenése alapján feltételezhetően nő. Életkora a juvenisek záródása, a fogazat és a hosszúcsontok méretei alapján: 15-18 év. A koponyán a bal parietalén, a tuber parietale területén gyógyult, lyukasztott (kapart?) sérülés. Kerek, átmérője 6 mm (3. kép). A koponya belső felszínére nem hatol át. Kórosnak tekinthető a sutura sagittalis előrehaladott csontosodása. Taxonomiailag valószínűleg a gracilis mediterrán formakörbe sorolható.

3. kép: Valószínűleg jelképes trepanáció egy 15-18 éves fiatal személy falcsontján.
Picture 3. Presumably symbolic trepanation of the parietal bone of a 15-18-year-old person

STR 6082

Mandibula töredék, fogak, hosszúcsont töredékek. Nemi hovatartozása ebben az életkorban morfológiai jellegek alapján nem eldönthető. Életkora a fogazat alapján: 9-11 év.

STR 6083

Hiányos, töredékes koponya és váz.

Fogváltás, sine abrasionem. Nemi hovatartozása ebben az életkorban morfológiai jellegek alapján nem eldönthető. Életkora a fogazat és a hosszúcsont töredékek méretei alapján becsülve 10-15 év.

5. Megbeszélés

Az embertani összefoglalók megegyeznek abban, hogy a rézkori Kárpát-medence népességének alapját a neolitikus előzményekre lehet visszavezetni. A kultúra és a népesség kialakulásában a megelőző közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájának népe játszott meghatározó szerepet. Ezt a feltevést a két kultúra elterjedési területének nagyfokú egybeesése is igazolni látszik. Ehhez az alaphoz a kései neolitikum idején déli, délkeleti eredetű újabb népcsoportok beáramlása, beszivárgása is történt. Kérdéses az autochton lakosság továbbélésének, illetve az újabb, déli-, délkeleti eredetű népcsoportok arányának meghatározása. Az egyes kultúrák temetkezései nagyon változatosak. Temetők és magányos sírok –,

többes sírok és tömegsírok egyaránt jellemzőek. A hamvasztás szokása is ekkor jelenik meg, tovább nehezítve a vizsgálatokat és értékeléseket. Ezt követően kívülről érkező jelentős bevándorlásokra, migrációkra a középső rézkor végéig nem került sor. A kisebb etnikai keveredések feltehetőleg nem okoztak jelentősebb változásokat az őslakosok életében, biológiai sajátosságaiban. A Dunántúlon elterjedt késő neolitikus-kora rézkori lengyeli kultúra népességének embertani maradványai, temetkezései több lelőhelyről is ismertek. A születéskor várható élettartam 20 és 44 év között variál, a 15-19 éveseknél 19 és 31, a 20-24 évesek esetében pedig 14 és 29 év közé esik. Ez az adat a 15-19 éves férfiaknál 18 és 32, azonos korú nőknél 17 és 33 év, a 20-24 éves férfiaknál 13 és 29, azonos korú nőknél pedig 12 és 29 év között van. Nagy általánosságban tehát a nemek között e téren nincs számottevő különbség, s a várható élettartam alakulásában a középső neolitikumtól a vaskor végéig semminemű növekedési/csökkenési tendencia sem figyelhető meg. A férfiak testmagassága a közepes, a nők pedig a kicsi kategóriába tartozik (SZATHMÁRY 1980, ÉRY 1998, ZOFFMANN 1999, 2004a, 2004b, 2005a, 2011, KŐVÁRI és SZATHMÁRY 2001, KÖHLER 2012, MARCSIK 2013). Alföldi leletanyag vizsgálata alapján a rézkor korai szakaszában jelent meg a férfiaknál a rövidfejűség, a nőknél viszont csak a középső időszakban. Mindkét nemnél egyenlő a gracilis mediterrán és az atlantomediterrán típus jelenléte. Csökken a nordoidok aránya, növekszik (elsősorban a férfiaknál) a mediterrán és a cromagnoid típusok részaránya – feltehetően dunántúli hatásra (MARCSIK 2013).

A Lengyel III. időszakba sorolható három váz közül a 30-40 éves indifferens nemi hovatartozású személy (STR 7770) a nagyközepes testmagasság kategóriája alapján valószínűleg férfi lehetett, ez pedig a feltételezett hosszúfejűséggel nordikus jelleget feltételez; a déli bevándorlást megelőző, helybeni etnikumi hovatartozást valószínűsíti. Az STR 9868 számú sír 23-30 éves indifferens nemi hovatartozású személyének a testmagassága alapján sem lehet a nemi hovatartozására illetve taxonomiai besorolására becslést adni.

A Balaton-Lasinja/Ludanice időszokról embertanilag ma még keveset tudunk. Zoffmann Zsuzsanna adatközléséből (ZOFFMANN 2005b) ismertek a Balaton-Lasinja kultúrából rituális áldozatra, vagy kivégzésre- esetleg valamely viszály eseményeire utaló maradványok is.

A Győr–Ménfőcsanak lelőhely első (nagyobb) sírcsoportjában három férfi, egy nő, egy ismeretlen nemi hovatartozású személy és egy gyermek nyugodott. A nők és férfiak kisközepes testmagassága, eltérő koponyaalkata és mediterrán típusa eltér a Lengyel III. időszakban megfigyelt jellemzőktől;

a déli bevándorlók etnikai sajátosságaira utalhat. Az STR 2700 sír esetében megjelenő planoccipitalia is idegen betelepedéssel, esetleg a koponya fő varratainak előrehaladott csontosodásával is magyarázható. A magányos sír egy 5-7 éves gyermek, a kisebb sírcsoport három sírja pedig 2 további gyermek- illetve 1 juvenis korú személy maradványait tartalmazta (9-11 év, 10-15, 15-18 év). Kurióznak tekinthető a 9-11 éves gyermek (első sírcsoport STR 3032) és a 15-18 éves fiatal személy (második sírcsoport STR 6011) jelképes trepanációja. Az azonos beavatkozás alapján az egyes sírcsoportok ugyanahhoz a közösséghez tartozhattak. (Rézkori lékelt koponya a Kárpát-medence területéről két felnőtt esetében ismert Kiskőrös és Szentés lelőhelyekről /*JÓZSA és FÓTHI 2007/*.) Feltételezhető, hogy a nagyobb sírcsoportban lévő felnőtt személyekkel kivételettévként kerülhetett azonos csoportba egyedüli gyermeksírként a 9-11 éves gyermek. A legfiatalabb gyermeket külön temették el, míg a nagyobb gyermekek – köztük a szinte már csaknem felnőtt, jelképesen trepanált 15-18 éves személy – egy másik sírcsoportba kerültek.

IRODALOM

- BÁNFFY, E.* (1994): Transdanubia and Eastern Hungary in the early copper age. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36 (1994): 291–296.
- EGRY I.* (1999): Javarézkori település nyomai Ménfőcsanak határában. *Arrabona* 37(1) (1999): 11–64.
- ÉRY K.* (1992): Útmutató csontvázletek vizsgálatához. Posztgraduális jegyzet. ELTE Kézirat, Budapest.
- ÉRY, K.* (1998): Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestinensis* 26. Budapest.
- ILON G.* (2004a): Szombathely őskori településtörténetének vázlata. Szombathely.
- ILON G.* (2004b): Őskori temetkezések az utóbbi évtized Vas megyei régészeti ásatásain. Adatok a mellékletek és az eltemetett nemének kérdéséhez. *ΜΩΜΩΣ* 3: 211–242.
- JÓZSA L.–FÓTHI E.* (2007): Trepanált koponyák a Kárpát-medencében. *Folia Anthropologica* 6: 5–18.
- KALICZ, N.* (1969): A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8: 83–90.
- KNÜßMANN, R.* (1988) (Hrsg.): *Anthropologie I. Wesen und Methoden der Anthropologie.* Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, New York.

- KÖHLER K.* (2006): A lengyeli és a Balaton-Lasinja kultúra embertani leletei Veszprémből. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 24: 37–48.
- KÖHLER K.* (2012): A késő neolitikus lengyeli kultúra népességének biológiai rekonstrukciója. PhD Értekezés Tézisei, ELTE TTK, Budapest.
- KŐVÁRI I.–SZATHMÁRY L.* (2001): Népességek továbbélése az őskorban. In: Isépy, I., Korsós Z., Pap, I. (szerk.): II. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Magyar Biológiai Társaság, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest. 299–302.
- LICHARDUS, J.–VLADÁR, J.* (1964): Zur Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slovenska Archeologica* 12(1): 69–162.
- LIPTÁK P.* (1980): Embertan és emberszármazástan. Tankönyvkiadó, Budapest. 254–302.
- MARCSIK A.* (2013) (megj. alatt): A Hódmezővásárhely-Kingécen végzett feltárások embertani maradványainak vizsgálata. In: Tóth K., Csányi V. (szerk.): Múzeumi Műhely 8. Hódmezővásárhely.
- MLADONICZKI R.–FARKAS CS.–TÓTH G.* (2012): Uraiújfalu, Alájáródülő – kora rézkori település. In: Kisfaludy J. (Szerk.) Régészeti Kutatások Magyarországon 2010. *Archaeological Investigations in Hungary 2010*. Budapest. 5–18.
- MOLLESON, T. I.* (1986): Skeletal age and palaeodemography. In: Bittles, A. H., Collins, K. J. (Eds.): *The biology of human ageing*. Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney. 95–118.
- NÉMETH T. G.* (1994): Vorbericht über spätneolithische und frühkupferzeitliche Siedlungsspuren bei Lébény (Westungarn). *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36: 241–261.
- PAVÚK, J.–BÁTORA, J.* (1995): Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. *Archeologica Slovaca Monographiae* 5. Nitra.
- RACZKY P.* (1974): A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. *Archeológiai Értesítő* 101: 185–210.
- REGENYE J.* (1993–94): Előzetes jelentés a lengyeli kultúra szentgáli telepének kutatásáról. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20: 69–88.
- REGENYE J.* (2006a): Temetkezés Veszprém, Jutasi út lelőhelyen (Lengyeli kultúra, Balaton-Lasinja kultúra). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 24: 7–35.
- REGENYE J.* (2006b): Ősrégészet Veszprémben. Őskori település a város alatt. Veszprém.

- REGENYE J.* (2011): Kő és agyag. Település és életmód a neolitikum-rézkor fordulóján a Dunántúlon. Veszprém.
- SJØVOLD, T.* (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5: 431–447.
- SZATHMÁRY, L.* (1980): Autochthons and immigrated components in the Carpathian Basin Copper Age. *The Journal of Indo-European Studies* 8: 231–244.
- TÓTH G.* (2011): Amiről a csontok mesélnek – ismerjük-e az őskori embert? In: Farkas Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Őskorunk 3.* Szombathely. 215–223.
- ZOFFMANN, ZS. K.* (1999): Anthropological data of the Transdanubian prehistoric populations in the neolithic, the copper, the bronze and the iron ages. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 24(3) (1998–1999): 33–49.
- ZOFFMANN ZS. K.* (2004a): A Badeni népesség Balatonőszöd lelőhelyről való embertani leleteinek ismertetése. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16: 111–126.
- ZOFFMANN ZS. K.* (2004b): Őslakosok és bevándorlók a neolitikus és rézkori Kárpát-medencében. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16: 127–138.
- ZOFFMANN, ZS. K.* (2005a): Prehistoric anthropological finds in the Carpathian Basin and the Penrose connections of the ethnic groups they represent. *Praehistoria* 6: 103–129.
- ZOFFMANN ZS. K.* (2005b): Embertani leletek a rézkori Balaton-Lasinja kultúra Keszthely-Fenekpuszta lelőhelyen feltárt gödreiből. *Zalai Múzeum* 14: 54–60.
- ZOFFMANN ZS. K.* (2011): Kárpát-medence területéről származó neolitikus, réz-, bronz- és vaskori antropológiai sorozatok halandósági táblái. *Folia Anthropologica* 10: 17–57.